

κ.ά.) Στο Β, σ. 67, αποδίδονται οι επάνω ζώνες του τέμπλου της Ελεούσας για στατιστικούς λόγους στο ίδιο ερμηνευτικό με τα τέμπλα του Σταυρού και της Σωτήρας (Μεταμόρφωσης), όπως ακριβώς στο Α, σ. 79 σμ. 146. Στο Β, σ. 70-71, στην περιγραφή του τέμπλου του Σταυρού χρησιμοποιούνται οι όροι μονοβάθια στοιχεία, πραγματικά σχήμα κισσοκρόνων, όπως στο Α, σ. 79. Στο Β, σ. 72, παρατηρείται ότι ο διάκοσμος στα τέμπλα της ομάδας είναι πλουσιότερος από στο υπέρθυρο της Θράσις Πύλης αλλά στην πλάγια θύρας, όπως στο Α, σ. 80: "χαρακτηριστικό είναι ότι ο διάκοσμος από υπέρθυρο της Θράσις Πύλης είναι απλούστερος από ό,τι στις πλάγιες θύρες". Η ανωδομή του τέμπλου του Σταυρού ανήκει σε μεταγενέστερη φάση από το υπόλοιπο τέμπλο και παρουσιάζει στενή στατιστική ομοιότητα με το αντίστοιχο τμήμα του τέμπλου της Λεμονιάρας. Β, σ. 73, ακριβώς όπως στο Α, σ. 79 σμ. 147. Η στήριξη του πίσω μέρους του τέμπλου του Σταυρού απεικονίζεται στο Β, εκ. 84, όπως στο Α, εκ. 41. Στο Β, σ. 75, σχετικά με το τέμπλο της Αγ. Παρασκευής, η περιγραφή, οι παρατηρήσεις και η χρονολόγηση αντιστοιχούν με το Α, σ. 78. Στο Β, σ. 79, ο συγγραφέας σχολιάζει διεξοδικά με τις μετασκευές-επισκευές του τέμπλου αυτού για να αποδείξει ότι όλες διακαλογούνται με ανακαινίσεις του ναού: το ίδιο και στο προηγούμενο τέμπλο, Β, σ. 75, όπου καταλήγει να έμμεσα τις μεταποτίσεις τμημάτων σε τεχνικά λάθη, για να απαντήσει άποια στην υπόθεση που διατυπώνεται στο Α, σ. 81, ότι ίσως τα τέμπλα αυτά αρχικά να προορίζονταν για μεγαλύτερους ναούς, όπως έχουμε εδώ υλικό σε δεύτερη χρήση. Δεν είναι απαραίτητο η ερμηνεία να είναι μονοσημάντη: υπόθεσις είναι φανερό ότι το Β απαντά στο Α. Στο Β, σ. 80-81, παρατηρείται ότι το τέμπλο της Σωτήρας (Μεταμόρφωσης) είναι παλιότερο της ανακαινίσης του ναού του 1788, ακριβώς όπως στο Α, σ. 79 σμ. 145. Στη σ. 83 του Β (για το ίδιο τέμπλο): "Εξέλιξη μαρτυρεί η παραλλαγή χαρακτηριστικού στοιχείου στην υψηλότερη ζώνη του τέμπλου με την προσθήκη στρογγυλών ροδών". Η διατύπωση είναι ανάλογη με του Α, σ. 79: "Ισως μάλιστα να είναι [το τέμπλο] λίγο μεταγενέστερο (περίπου 1750-1760) – ο Φλωράκης το χρονολογεί χωρίς επιφύλαξη στο 1755 – γιατί η ζώνη με το φυτικό κόσμημα πάνω από τις εσπρές μπορεί να θεωρηθεί εξέλιξη του επιστυλίου του τέμπλου του Σταυρού, καθώς προστίθενται είναι στα φύλλα του φυτικού κοσμήματος". Στο Β, σ. 85, σχετικά με τον ελγολύπυτο χαρακτήρα των πρώιμων τέμπλων στην Τήνη, δίνεται απάντηση στο Α, σ. 80 και σμ. 149, με αναφορά στην ίδια βιβλιογραφία (*γραφιστικά*), του Γαίτη, και άρθρο της Καζανίκη στα *Θεσσαυρολόγια*. Στο Β, σ. 86, εντοπίζεται ένας δημοσιεύσιμος φεγγίτης στην μονή της Κυρα-Ξένης που χρονολογείται στα 1732 και που σχετίζεται στατιστικά με τα πρώιμα τέμπλα της Τήνου, όπως ακριβώς στο Α, σ. 78 σμ. 143. Στο Β, σ. 88, δίνεται απάντηση σχετικά με την λειτουργία των λατομείων στο Α, σ. 59-60. Στο Β, σ. 98, αναφέρονται τα μαρκόρ τέμπλα της Άνδρου με την σειρά και τις χρονολογήσεις που έχουν στο Α, σ. 88. Το τέμπλο της Φανερωμένης στην Βαθή Τήνου αναλύεται όμοια αλλά και απεικονίζεται από πλάγια στην εκ. 180 του Β, όπως ακριβώς στο Α, σ. 91-92 και εκ. 65. Στο Β, σ. 101 και σμ. 15, τα ελλόγημα φουρούσια στο κάτω μέρος του τέμπλου "αντίστοιχα πρότυπα από Ελύδα/Λύα έπιπλα", όπως ακριβώς στο Α, σ. 91 σμ. 181: "θυμίζοντας εύλογα έπιπλα". Στο σημείο αυτό τα δύο βιβλία συμπίπτουν (εντελώς τυχαία) ακόμη και ως προς τις παραπομπές στο βιβλίο του Smith, *Architecture of Chios*. Ο όρος *Εξκουμωμένοι κίονες* χρησιμοποιείται για το ίδιο μνημείο στο Β, σ. 101, και στο Α, σ. 91 σμ. 177. Στο Β, σ. 106-7, σχετικά με την κρίση της Κυρα-Ξένης παρατηρείται ότι η χρονολογία 1708 δεν ανταποκρίνεται στο μαρκόρ ύψος του αναλύορου, όπως στο Α, σ. 57 και σμ. 60: "στατιστικά το ανάλυρο και η χρονολογία 1708 δεν συμβαδίζουν". Στο Β, σ. 108-9, οι συγχρίσεις με την κρίση του Πύργου του 1784, αλλά και με τον Φουδοτή της Άνδρου, είναι αντιστοιχίες με του Α, σ. 89-90, 92 και σμ. 182. Οι παρατηρήσεις για το τέμπλο του Αγ. Χαράλαμους στα Πλάτα στο Β, σ. 110 κε., επαναλαμβάνουν και αναπτύσσουν αυτές στο Α, σ. 91. Στην σ. 121 και σμ. 146 του Β η απειρίθμιση των υψηλών μαρμωρίων τέμπλων στη Νέσο ταυτίζεται με την σειρά παρουσίασης στο Α, σ. 92-93 το ίδιο και τα παράλληλα της Άνδρου στο Α, σ. 124 σμ. 62 και ο, 125, επαναλαμβάνουν το Α, σ. 88-89. Μπορεί να είναι λεπτομερής, αλλά δεν γίνεται κατανοητό γιατί στο Β, σ. 128 και σμ. 78, στην επέξηγηση του τύπου Χαλαπάς αντί Χαλαπός ο φλωράκης παραπέμπει στον εαυτό του και όχι στην πρώτη μελέτη που ασχολήθηκε με το θέμα (βλ. Γουλιέλμ-Βουτρά, *Το εργαστήριο μαρμαρολογικής του Ιωάννη Χαλαπά*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 17 σμ. 20). Στο Β, σ. 128 και σμ. 79, αποδίδονται έργα στον Γανουλίη Σκουτράλη, Πυργιανό μαρμάρη, ακριβώς όπως γίνεται στο Α, σ. 97-98 και σ. 165 σμ. 454, με την ίδια βιβλιογραφία. Η παρατήρηση στο Β, σ. 127, ότι το δεξί τμήμα του τέμπλου της Παναγίας Απερανθίου Νέου είναι άλλο καλλιτεχνικό στήριγμα στην πρώτη δημοσίευση του έργου, στην ανάλυση και σχεδιασμό που γίνεται στο Α, σ. 92-93, 97-98, σμ. 20. Στο Β, σ. 130 κε., αναφέρονται οι ομοιότητες του τέμπλου της Ευαγγελίστριας της Τήνου με της Μεταμόρφωσης στην Ερμούπολη εντελώς αντίστοιχα όπως στο Α, σ. 102. Στο Β, σ. 133 σμ. 10, αναλύεται ο όρος *μαγαδάτι* σχεδόν αυτολεξεί, όπως στο Α, σ. 71 και 102. Το τέμπλο της Ευαγγελίστριας χαρακτηρίζεται μεκτό στο Β, σ. 134, όπως ακριβώς στο Α,

σ. 102. Οι παρατηρήσεις στο Β, σ. 136, που αφορούν την εξέλιξη του τέμπλου, τον τονισμό της Θράσις Πύλης με αρχιτεκτονικά στοιχεία κ.ά., είναι εντελώς ανάλογες με εκείνες στο Α, σ. 107-108. Στο Β, σ. 138, ο συγγραφέας παρατηρεί σχετικά με το πρόβλημα του καλλιτεχνικού τέμπλου της Ευαγγελίστριας ότι "μεταγενέστεροι συγγραφείς" απέδωσαν στον Φραγκογιάνη Καναχλή "το σύνολο της κατασκευής". Οι "μεταγενέστεροι συγγραφείς" που δεν κατανοούνται δεν είναι άλλοι από αυτούς του Α, όπως φαίνεται και από την παρατήρηση στην ίδια ο, του Β: "Επίμονο Καναχλής δεν απαντά στην Τήνη", που είναι παρμένη από το Α, σ. 103, σμ. 224: "Το επίθετο Καναχλής δεν το συναντούμε στην Τήνη". Τα παραδείγματα σύνθετων τέμπλων στη σ. 139 και στη σ. 35 του Β επαναλαμβάνουν αυτά του Α, σ. 102 και σμ. 221 (το τέμπλο της Αγιάσου Μυτιλήνης μαζί με την βιβλιογραφία). Στο Β, σ. 141, στην αναφορά στον άμβωνα της Ευαγγελίστριας η ορολογία συμπίπτει με του Α: *κρεμαστοί αμβώνες* (Α, σ. 126), *κοψίνα πραγματικά*, *σανιδωτές κατασκευές* (Α, σ. 127), *αρμοκαλυπτήρες* (Α, σ. 131 σμ. 349). Στο Β, σ. 141 και σμ. 41, αναφέρονται παραδείγματα κρεμαστών αμβώνων, όπως ακριβώς στο Α, σ. 128, με την προσθήκη αυτού του Αγ. Γεωργίου στο Βροντάδι της Χίου. Στο Β, σ. 156-7, ο συγγραφέας αναφέρεται στον τύπο, σπλά και ομοιότητες του προεκκινημένου στην Άνδρο του 1820 με το τέμπλο της Μεγαλόχαρης, ακριβώς όπως στο Α, σ. 148. Στο Β, σ. 161 και σμ. 128, υπάρχει αναφορά στον Χιωτή Φραγκογιάνη Ταλαδοπού και απάντηση στις απόψεις του Α, σ. 106, σχετικά με τον ρόλο του στα τέμπλα της Ερμούπολης. Στο Β, σ. 168-170, περιγράφεται, χρονολογείται και αναλύεται το τέμπλο των Αγ. Αναργύρων στα Πλάτα, γίνεται παρατήρηση για την χρονολογία του παθέρου, για την μεταβατική εποχή στα τέμπλα, ακριβώς όπως στο Α, σ. 106. Στο Β, σ. 175, θεωρείται τμήση στην εξέλιξη των τέμπλων το 1830, ακριβώς όπως στο Α, σ. 63-64 και 105. Στο Β, σ. 183, 185, η ομοιοποίηση και οι παρατηρήσεις για τα τέμπλα Τριπότσου και Πλατών επαναλαμβάνουν αυτές του Α, σ. 102 και 107. Στο Β, σ. 183 και σμ. 31, αναφέρεται η λείανση και η εξέλιξη σε στύλωση ανάλογα όπως στο Α, σ. 59, 61. Στο Β, σ. 187, γίνεται αναφορά στον δημιουργό του τέμπλου των Πλατών Ιάκ. Μπαλογιάννη και διατυπώνεται η υπόθεση ότι σχετίζεται με την οικογένεια από τα Πλάτα των Μπα, όπως ακριβώς και στο Α, σ. 107 σμ. 235.

Η απειρίθμιση συμπίπτει στα δύο βιβλία θα μπορούσε και αυτή να αποτελέσει ένα τρίτο βιβλίο. Εδώ παραθέτουμε ενδεικτικά κάποια σημεία. Σε γενικές γραμμές το Β ακολουθεί τις ίδιες κατατάξεις υλικού με το Α: τα κεφάλαια 3, 4 του Β αντιστοιχούν με την ομάδα πρώιμων τέμπλων Τήνου Α, σ. 78-80. Τα κε. 6, 7 του Β αντιστοιχούν με τα μαρκόρ τέμπλα της Τήνου Α, σ. 91-92. Το κε. 8 του Β με τα μεκτά τέμπλα αντιστοιχεί με το Α, σ. 102. Τα κε. 9 και 10 στο Β αντιστοιχούν με τα μεταβατικά εκλεκτικιστικά Α, σ. 106-107. Πιστεύουμε ότι για τη χρονολόγηση του τέμπλου της Γρια-Παναγίας στις αρχές του 17ου αι. δεν πείθουν οι συγχρίσεις με τα τέμπλα της ομάδας Πάου. Περισσότερο φαίνεται να συμβαδίζει με το λαϊκό τέμπλο της Απιδίας στο δεύτερο μισό του 18ου αι. Αντίθετα, η απομάκρυνση των Ελύδα/Λύα τμημάτων στο τέμπλο της Ελεούσας ήταν μια ειδική εξέλιξη. Αλλά θα έφτανε σε αυτή, αν δεν είχε προηγηθεί η ανάλυση των πρώιμων τέμπλων της Τήνου στο Α, όπου φάνηκε ότι δημιουργήθηκαν από κοινά διαμορφωτικών εποχών και προελεύσεων. Οι απόψεις των μαρμάρηδων σε λατομεία στο Β είναι πάντοτε αυθιθέρες, χωρίς απολογία μαρτυρούν την σφοδρή επιθυμία να αποκαταστήσει ή εκόνη της δραστηριότητας των ντόπιων λατομείων, η οποία όμως μένει απεστημιμένη. Τέλος, το σταχέστερο σημείο στο Β αποτελείται οι ομοιοποιήσεις τέμπλων με άλλα έργα και οι απόψεις τους σε εργαστήρια και καλλιτέχνες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σφραγίσματα που αποδίδει με εξαιρετική βεβαιότητα ο συγγραφέας στον Κατήλοιο (αναγνωρίζεται ανεπαρκώς το, μαθητής κ.ά.), όπου είναι από τα σημαντικότερα σύνολα που του αποδίδει, τα μαρμάρια θυραμιά του νέο καθολικού της μονής Ενεοφανούς Αγ. Ορους (σ. 154 εκ. 343-345) είναι έργα του Κωνσταντίνου Πάλλη Χριστάκη Αγμαντοποίηση του 1833 (βλ. Δ. Α. Λιάκος, *Ελληνικά*, 48, 1998, σ. 174-175).

Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι η έρευνα του Φλωράκη όχι μόνον δεν αγνοεί την *Εκκλησιαστική μαρμαρολογική των Κυκλάδων*, αλλά την έχει χρησιμοποιήσει σε μεγάλη έκταση και με πολλούς τρόπους. Είναι διεθνώς γνωστό ότι σε μια πρωτότυπη έρευνα ο συγγραφέας έχει το δικαίωμα της επιλογής του υλικού, της βιβλιογραφίας και των πηγών που θα χρησιμοποιήσει. Είναι δυνατόν στην έρευνα όμοια υλικού να φθάσει ανεξάρτητα σε παρόμοια συμπεράσματα ή επικολογίες με άλλες μελέτες. Είναι όμως δεοντολογικά απαραίτητα να αποκτήσει την επίκληση και να χρησιμοποιήσει αυθιθέρα και ανομολογητά την έρευνα ενός προγενέστερου βιβλίου, για να οδηγηθεί σε δικό του συμπεράσμα. Η προχρονολόγηση του βιβλίου του Φλωράκη πιστεύουμε ότι έγινε εκκεμημένα. Η πρόξη αυτή, επιστημονικά αντιδεδονολογική, αλλά και ήθικα επιλήθιμη, υποσκάπτει τον αξία του ίδιου του έργου στην έρευνα: το εμφανίζει ως επανληθιστή στοιχείων και απόψεων που δεν τεκμηριώνονται, αδίκωντας και μειώνοντας με τον τρόπο αυτόν την όμοια θετική του συμβολή.